

Оксана Лебедівна

Київ, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

НА ПЕРЕТИНІ *ТИ* Й *ВОНО*: КРИВОРІВНЯНСЬКА ГОВІРКА ТА УКРАЇНСЬКА СТАНДАРТНА МОВА

On the Intersection of *Thou* and *It*: The Kryvorivnya Dialect and Standard Ukrainian

ABSTRACT: The paper focuses on the peculiarities of interaction between the Kryvorivnya dialect (Kr) of Southwest Ukrainian, on the one hand, and Standard Ukrainian (SU), on the other. Such interaction is analysed through the language mentality of a native speaker in terms of Martin Buber's philosophy of dialogue. The author explores different approaches toward deep-rooted mechanisms of the encounter of a speaker's *I* with both non-standard (dialect) and standard varieties of Ukrainian. The analysis is based on the material of literary works written in Kr or SU by Paraska Plytka-Horytsvit as well as six interviews with native speakers who live in that area. All speakers interviewed for this paper speak both Kr and SU, thus being able to switch codes in various environments. The author argues that native speakers' basic perception unfolds primarily along the *I-Thou* relation, if viewed from the perspective of Kr, while it unfolds along the *I-It* relation if perceived from the point of view of SU. These two types of perception are likely to temporarily fluctuate from the *I-Thou* to *I-It* relation and vice versa, which can be explained by the complexity of any linguistic mentality and human nature, in general.

KEYWORDS: Hutsul (Kryvorivnya) dialect, Standard Ukrainian, dialect native speaker, philosophy of dialogue, *I-Thou* and *I-It* relations, language mentality

Територіальний діалект і стандартна мова

Урбанізація, модернізація, а особливо сов'єтизація¹ суспільного життя у XX ст. пришвидшили поступову трансформацію українських діалектів та порушили питання про особливості їхньої взаємодії зі стандартною мовою. Щоб уникнути неоднозначного трактування відповідної термінології, окреслімо термін «стандартна мова», вжитий у цій студії. Стандартна мова – це кодифікований різновид сучасної мови, який містить ознаки полівалентності, унормованості, загаль-

¹ Російський термін «советский» передаємо як «сов'єтський», узгоджуючи його з орфографічними нормами української мови.

нообов'язковості та багатовимірної стилістичної диференціації². Інакше кажучи, під стандартною мовою розуміємо мовну систему, що її в українській лінгвістичній традиції прийнято називати «літературною мовою»³, яка, щоправда, не охоплює всіх зазначених ознак. Поруч зі стандартною розглядаємо національну мову. Національна мова – це родове поняття щодо видових понять стандартної та субстандартної мов відповідно; до складу останньої входять, зокрема, говірки⁴.

У цьому контексті цікавою є концепція Пауля Гарвіна, згідно з якою будь-яку мовну функцію варто розглядати крізь призму ставлення до стандартної мови, звідки на п'ять мовних функцій випадає чотири типи ставлення. Наприклад, об'єднувальну та відокремлювальну функції пов'язано з прихильним ставленням до стандартної мови, функцію мовного престижу – з почуттям гордості за мову, функцію участі у культурній, академічній та інших сферах (“participatory function”) – з прагненням брати участь у цій діяльності за допомогою мови, а функцію відправної точки (“frame-of-reference function”) – з усвідомленням норми⁵. Цей підхід наближує символічне значення, яке охоплює стандартну мову у її триванні, до емпіричного досвіду спільноти, що важливо, якщо вбачати залежність сталого існування стандартного ідіому від постійної актуалізації його в соціумі⁶.

Стандартний (літературний) і нестандартний (говірково-говірний) різновиди української мови послідовно взаємодіють між собою. З одного боку, це підтверджує художня література стандартною мовою, продовжуючи поповнюватися діалектними одиницями, й відбиває словництво, а з другого – процеси розрідження говіркових елементів стандартними лексемами, синтаксисом, фонетикою, зафіксовані в діалектологічних працях. Починаючи з 1980-х років, аксіологія діалектної мови в суспільстві стає надалі позитивнішою, а розширення раніше обмеженого функційного поля діалектів, зокрема в художньому стилі, сприяє частішому застосуванню діалектних одиниць у дискурсивному цілому сучасної української стандартної мови⁷.

В українському мовознавстві досі побутує думка, згідно з якою діалекти конче повинні насичувати стандартну мову, а стандартна мова – інтегрувати

² R. Auty, *Literary language and literary dialect in medieval and early modern Slavonic literatures*, “Slavonic and East European Review” 1978, № 56 (2), p. 193; B. Havránek, *On comparative structural studies of Slavic standard languages*, “Travaux Linguistiques de Prague” 1964, № 1, p. 59-66.

³ Усі покликання на літературну мову в інтерв'ю нав'язуватимуться до змісту терміна «стандартна мова».

⁴ Див. P. Rehder, *Standardsprache: Versuch eines dreistufigen Modells*, “Die Welt der Slaven” 1995, № 40, S. 354.

⁵ P.L. Garvin, *A conceptual framework for the study of language standardization*, “International Journal of the Sociology of Language” 1993, № 100/101, p. 47-48.

⁶ Там само, с. 47.

⁷ П. Гриценко, *Діалекти в сучасній мовній ситуації України*, «Исследования по славянской диалектологии» 2012, № 15, с. 39-40.

діалектні одиниці, тією чи тією мірою втручаючись у мікросистему говору⁸. Корені цього погляду варто шукати у ХХ ст. Зокрема, одним із завдань сов'єтського мовознавства було показати діалект як «нижчу форму» щодо «національної мови» («вищої форми») та наголосити на його неминучій нівеляції:

після сформування національної мови [...] при соціалізмі вони [територіальні діалекти, – О. Л.] поступово втрачають свою самобутність (свої вузькі діалектні особливості) і під впливом єдиної літературної мови, як виразника національної мови, вливаються в неї і зникають у ній⁹.

І хоча український лінгвістичний дискурс оперує сьогодні вже іншою риторикою, він зазвичай об'єктивізує мовців діалекту як звичайних інформантів, адже за вихідний пункт аналізу беруть накопичення говіркових даних.

Причини цього підходу цілком очевидні – вони прагматичні й відповідають гносеологічній потребі пізнання мови. Проте наскільки виправданий сам підхід? Адже байдужість до ідентичності мовця діалекту великою мірою позбавляє діалектологічний дискурс цілісності, а це і є тим, що Юрій Шевельов (Шерех) слушно окреслив для України як провінціалізм, тобто втеча від дійсності в літературно-мовні ідеали¹⁰. За винятком нечисленних розвідок¹¹, сучасна українська діалектологія здебільшого зосереджена на дослідженні говірки як сукупності фонетичних, морфологічних, лексичних та синтаксичних ознак, вписаних у систему, тобто без врахування особистості мовця. На сьогодні відкривається можливість подивитися на трансформаційні процеси в говірках антропологічно, а саме з позиції світогляду окремого мовця говірки (активного або пасивного), що мешкає на території її поширення, та в рамках Буберової філософії діалогу. Започаткована в 1920-их роках, філософія діалогу як «галузь філософствування» вбачає фундаментальний компонент «людського буття» у спілкуванні¹². Це перехід від **суб'єктно-об'єктної дихотомії**, поділеної на «суб'єкт внутрішньої активності», або того, хто пізнає, та «сукупність об'єктів, предметів,

⁸ Т. Назарова, *Деякі питання типології зв'язків літературної мови і діалектів*, [в:] *Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами*, Київ 1977, с. 32; І. Матвійас, *Українська літературна мова і територіальні діалекти в їх взаємодії на різних історичних етапах*, [в:] *Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами*, Київ 1977, с. 29; П. Гриценко, *Диалекты в современной языковой ситуации Украины...*, с. 20-21.

⁹ Б. Кобилянський, *Діалект і літературна мова*, Київ 1960, с. 13-14.

¹⁰ Ю. Шерех, *Так було, чи так мало бути?*, [в:] Ю. Шерех, *Пороги і заборіжжя*, Харків 1998, т. 1, с. 150-160.

¹¹ Див., напр., Л. Дика, *До питання про ідентичність поліщуків*, «Мова: класичне – модерне – постмодерне» 2016, с. 62-70.

¹² В. Малахов, *Деякі слів про діалог і філософію діалогу*, [в:] Я. Клочовський, *Філософія діалогу*, Київ 2013, с. 7.

речей, на які ця активність спрямована», або тих, яких пізнають, до парадигми стосунків, що містить складову **Ти**¹³. Спілкування з **Ти** передбачає неповторне схоплення внутрішніх станів людини щомиті, тоді як спілкування з **Воно** ґрунтується на вивченні самої людини (допитливість) і залежить від досвіду¹⁴.

Мова стає об'єктом нашого пізнання, коли ми докладаємо зусиль, щоб знати мову з метою послуговуватися нею. Але чи це єдиний спосіб нашої активності щодо мови? У цій розвідці ставимо за мету зануритися в площину стосунків і з'ясувати, в який спосіб філософський діалог з мовою (чи то з говіркою, а чи то зі стандартним варіантом) визначає буття **Я** мовця говірки (його мовну особистість), що можна назвати повноцінним спілкуванням з мовою, та чому філософія діалогу важлива для діалектології.

Структура пропонованої статті така. У параграфі 2 пояснено вибір криворівнянської говірки для цієї розвідки, визначено методи та матеріал дослідження. У параграфі 3 читачеві запропоновано розглянути філософію діалогу та її застосування в дослідженні мови. У параграфі 4 спілкування мовця криворівнянської говірки з українською стандартною мовою та криворівнянською говіркою описано більш докладно. Нарешті, у параграфі 5 підбито підсумки попередніх параграфів. У цій розвідці стверджено, що для мовців криворівнянської говірки засадниче уявлення про рідну говірку народжується у стосунку до **Ти**, а уявлення про українську стандартну мову – у стосунку до **Воно**. Інакше кажучи, в термінах філософії діалогу вважаємо, що початково говірка для мовного **Я** – це **Ти**, а стандартна мова – **Воно**. Ця теза може також означати первинний стосунок до особи, яка розмовляє чи то говіркою, чи то стандартною мовою.

Методи та матеріал дослідження

Криворівнянська говірка належить до південно-східної частини гуцульського говору на території сучасної України¹⁵. Ця говірка цікава з двох причин. Її фонологічна й фонетична системи зберігають архаїчні праслов'янські тенденції, як-от тенденцію до внутріскладової гармонії, а на фонетичному рівні гуцульський діалект, порівняно, наприклад, з південно-східними говорами, структурно віддаленіший від українського стандартного варіанту – це перше. Друге, завдяки священнику о. Олексієві Волянському (1862-1947), який до лютого 1923 року служив парохом в Криворівні¹⁶, це місце перетворюється на «українські

¹³ В. Малахов, *Шляхами Бубера*, [в:] М. Бубер, *Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням*, пер. з нім. В. Терлецького, Н. Спринчан, Київ 2012, с. 10-11.

¹⁴ Там же, с. 15.

¹⁵ Див. поділ гуцульських говірок Яна Янова на південно-східні і північно-західні в: J. Janów, *Słownik huculski*, opracował i przygotował do druku J. Rieger, Kraków 2001, s. XVIII-XIX; J. Rieger, *Huculskie nazwy miesięcy w zapisach terenowych Jana Janowa z lat 1936-1938 (w związku z podziałami Huculszczyny)*, „Slavia Orientalis” 2014, t. LXIII, № 1, s. 79-88.

¹⁶ *Mortuorum ecclesiae parochialis, Kryworównia 1884-1939*, tomus IV.

Атени»¹⁷. До Криворівні з'їжджаються одні з найпомітніших українських інтелектуалів початку ХХ ст.: Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський, Михайло Коцюбинський, Лесь Курбас, Леся Українка, Іван Франко та Гнат Хоткевич. За мотивами повісті «Тіні забутих предків» (1914) Коцюбинського тут відбуваються зйомки однієї зі знакових стрічок для українського кінематографу з одноїменною назвою (1964). Події обох періодів увійшли в культурну пам'ять, осівши в особистих і колективних спогадах і генерувавшись у місця пам'яті (плебанія, камінь Франка, музей «Хата-гражда» гуцульського побуту, літературно-меморіальний музей Франка, музей-садиба Грушевського). Пригадування зйомок *Тіней забутих предків* вирізняється на тлі решти спогадів фізичною присутністю тих, хто пам'ятає фільмування стрічки. Як наслідок, з'являються публікації, згруповані довкола цієї теми. Це, зокрема, етнографічна стаття криворівнянця Івана Зеленчука *Участь акторів-аматорів Гуцульщини у створенні фільму «Тіні забутих предків»*, яку можна назвати однією зі спроб колекції слідів первинного досвіду¹⁸. Відповідно «чуттєве сприйняття повертається як повторно пережитий спогад»¹⁹, а разом із ним закріплюється певне ставлення до української стандартної мови. За чотирикомпонентною моделлю Гарвіна, сучасні мовці криворівнянської говірки прихильно ставляться до української стандартної мови, вважають її престижною, прагнуть брати участь в академічній та інших сферах діяльності цією мовою й усвідомлюють її нормативність. Не дарма вони усвідомлюють себе українцями. Із тим криворівнянці, згідно зі словами ВБ²⁰ 2006 р. н. та КР 1966 р. н., поцінують власну мовну й культурну автентичність, тим-то й гуцульську бесіду²¹ вважають престижним засобом комунікації в таких мовних стилях, як розмовний, художній та почасти конфесійний²². Наприклад, гуцульським діалектом пише сучасний поет Василь Зеленчук²³, який належить до мовців криворівнянської говірки, а криворівнянський священник вкраплює говіркові вирази в тексти своїх проповідей.

За матеріал для цієї розвідки правлять шість інтерв'ю з особами, які здобули вищу освіту й проживають у Криворівні; їхні роки народження варіюються від 1950 р. н. до 1998 р. н. Крім цього, щоб доповнити окремі мікротеми на зразок мови шкільництва, залучено інтерв'ю з особою шкільного віку (2006 р. н.). Опрацьовано також тексти української письменниці Параски Плитки-Горицвіт

¹⁷ І. Зеленчук, *Участь акторів-аматорів Гуцульщини у створенні фільму «Тіні забутих предків»*, [в:] *Фільм «Тіні забутих предків»: погляд через півстоліття*, упоряд., наук. ред. Л. Брюховецька, Київ: Києво-Могилянська академія 2018, с. 192.

¹⁸ І. Зеленчук, *Участь акторів-аматорів Гуцульщини у створенні фільму «Тіні забутих предків»*,..., с. 192-199. Після двадцяти років автор цієї статті оселився в Криворівні.

¹⁹ А. Ассман, *Простори спогаду*, пер. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін, Київ 2012, с. 115.

²⁰ Під дволітерами розуміємо аббревіатуру, утворену з вигаданих початкових літер імені та прізвища окремого респондента з метою забезпечити йому / їй анонімність.

²¹ *Бесіда*, діал. «мова, мовлення» (*Словник української мови*, Київ 1970, т. 1, с. 162).

²² П. Гриценко, *Діалекти в современной языковой ситуации Украины...*, с. 37-38.

²³ Див., напр., П. Мідянка, Н. Федорак, В. Зеленчук, *Карпати на трьох*, Брустури 2016.

(1927-1998), яка писала як гуцульською говіркою, так і українською стандартною мовою. Відбувши дев'ять років сов'єтських концтаборів, Плитка-Горицвіт повернулася до Криворівні (1954 р.), де прожила до кінця життя. Попри те, що вона закінчила лише чотири класи сільської школи, вона самотужки опанувала кілька іноземних мов та почала писати літературні тексти українською стандартною мовою. Художня щирість²⁴, уважність до мови (аж до появи цілої низки віршів зі згадкою про українську мову чи гуцульську бесіду) уможливило аналіз стосунків Плитки-Горицвіт із криворівнянським та стандартним варіантами через текст. Проаналізовано чотири прозових твори авторки, а саме тексти *Різдв'єна коліда у селі Криворівня між роками 1937-1939* (1959, 2014), *Мила книжечка... (з наймолодших років моїх)* (1969, 2005), *Старовіцкі повісторьке* (1993, 2008), *Приціланівска Настуня: До народної старини* (самвидав, [1972²⁵]), тринадцять поетичних збірок (серед яких *Рідна моя сторононько: співанке* (1984, 2017), *Друг мій – поезія* (1987, 2017), *Ой потоке-струминоньке: Співанке* (самвидав, 1988), *Не будемо гніватися. Про все потрохи* (2019), *Скажи поет... Мислення* (1988, 2019), художній цикл *Доля гуцулки. Малюнки на вільні теми* (прибл. 1990-ті, 2019), а також частину опублікованого листування з Володимиром Горбовим.

У цій студії під «мовцем» слід розуміти особу (жінку або чоловіка), що спілкується криворівнянською говіркою на будь-якому рівні, формувалася або в цьому селі, або поблизу (у межах Верховинського району, де поширені південно-східні говірки гуцульського говору), але мешкає в с. Криворівня, має вищу освіту та спілкується українською стандартною мовою. Ця стаття – спроба розглянути **Я** мовця криворівнянської говірки у процесі його взаємодії з рідною говіркою та українською стандартною мовою. Йдеться не про самоідентифікацію мовця²⁶, радше – про мовну свідомість, якщо, вслід за Пилипом Селігєєм, тлумачити цей термін як кшталт свідомості, поширений на «знання, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності», тобто «усвідомлення самої мови»²⁷. Мовна свідомість передбачає усвідомлення. Усвідомлення, найімовірніше, виростає з неусвідомлених механізмів «спілкування» мовного **Я** з мовою або як із **Ти**, або як із **Воно**, що є основою цієї розвідки. Її теоретичним опертям є філософська праця *Я і Ти* Мартина Бубера (уперше надрукована німецькою мовою 1923 р.), де описано дві різні базові моделі філософського діалогу з дійсністю: модель **Я-Ти** і модель **Я-Воно**. Але яким може бути **Я**, якщо мислити про його взаємодію з мовою? Щоб відповісти на це запитання, концепцію діалогу поширено з тріади «Бог-людина-світ речей» на тріаду «говірка-мовець-стандартна

²⁴ «У кожній зі співанок видно Вашу душу – а це найголовніше» (з листа Горбового до Плитки-Горицвіт від 25.11.1987) (П. Плитка-Горицвіт, *Чуєш брате мій... Поезія болюча. 1944-1945 рр. Там у Спаску... 1950-1954 рр. (Казахська РСР)*, Львів 2019, с. 126).

²⁵ Припущення авторки цієї статті.

²⁶ Як у: Л. Дика, *До питання про ідентичність поліщуків*, «Мова: класичне – модерне – постмодерне» 2016, с. 62-70.

²⁷ П. Селігєй, *Мовна свідомість: структура, типологія, виховання*, Київ 2012, с. 13.

мова», або, простіше кажучи, – на дві пари стосунку, а саме: **мовець-говірка** й **мовець-стандартна мова**. Це означає, що запропонована читачеві інтерпретація багато в чому відходить від первісної ідеї Бубера. Тому якщо у філософській праці *Я і Ти* насамперед йдеться про буттєвий діалог у парах **Я** і світ **Ти** (зокрема вічне **Ти**), **Я** і світ **Воно** у зв'язку з категоріями любові та досвіду відповідно, то в цій розвідці фокус на залученні мови у світ засадничого слова, взаємодії з мовою через стосунок до криворівнянської говірки й української стандартної мови: коли мова для мовця – це **Ти**, а коли – **Воно**, як мовці сприймають її, спілкуються з нею за її допомогою.

Філософія діалогу та мова

Розгляньмо, насамперед, кілька ключових понять філософії діалогу. Це уможливить перехід від власне-філософської площини до площини лінгвістично-філософської. Ми почнемо з діалогу у контексті двох засадничих слів, тоді перейдемо до типів мовного **Я**, окреслених через засадничі слова, повніше охарактеризуємо дійсність засадничих слів та стосунок **Я-Ти** / **Я-Воно**, якщо **Я** – мовець говірки, що знає стандартну мову.

Згідно з Бубером, діалог проростає й розгортається в межах двох засадничих слів, промовляння яких відбувається еством та створює деяке незмінне існування: **Я-Ти** та **Я-Воно**²⁸. Тому «якщо промовляється **Ти**, то співпромовлено **Я** словесної пари **Я-Ти**. Якщо промовляється **Воно**, то співпромовлено **Я** словесної пари **Я-Воно**»²⁹. Отже, окремішнього **Я** не існує, а, промовляючи **Я**, мовець неминуче «вступає в слово і перебуває в ньому»³⁰. Коли промовляємо **Я**, то промовляємо «одне із засадничих слів»: або **Я-Ти**, або **Я-Воно**³¹.

Поняття засадничого слова ідеально вкладається в принцип діалогу мовця з мовою. Засадниче слово **Я-Ти**, перефразовуючи Бубера, промовляється перед тим, як людина пізнає себе як мовне **Я**, відокремивши яке, вона уможливить засадниче слово **Я-Воно**³². На відміну від засадничого слова **Я-Ти**, на засадниче слово **Я-Воно** накладає відбиток «пізнання» (*Erkenntnis*), розмежування, безпосередньо пов'язане з усвідомленням себе мовцем говірки³³. Наприклад, у творах, які виростають із максимального «занурення» в говірку, таких як книжки спогадів з раннього дитинства чи опис святкування зимового календарного циклу³⁴, Плитка-Горицвіт, ймовірно, проживає гуцульську бесіду в межах засадничого

²⁸ M. Buber, *Ich und Du*, Heidelberg 1983, S. 3; М. Бубер, *Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням*, пер. з нім. В. Терлецького, Н. Спринчан, Київ 2012, с. 26.

²⁹ M. Buber, *Ich und Du...*, S. 3; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 26.

³⁰ M. Buber, *Ich und Du...*, S. 4; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 26-27.

³¹ M. Buber, *Ich und Du...*, S. 4; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 26-27.

³² M. Buber, *Ich und Du...*, S. 22; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 53.

³³ M. Buber, *Ich und Du...*, S. 22; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 53.

³⁴ Див. П. Плитка-Горицвіт, *Мила книжечка... (з наймолодших років моїх)*, Івано-Франківськ 2005; П. Плитка-Горицвіт, *Різдв'єна коліда у селі Криворівня*, Львів 2014.

слова **Я-Ти**. Інша річ, коли йдеться про написання авторського художнього тексту на зразок повісті *Приціланівска Настуня*³⁵, де гуцульська говірка вкорінена в нереальний хронотоп, а мова авторки раціонально вибрана, тобто вибудовування стосунків із рідною говіркою відбувається в межах засадничого слова **Я-Воно**. «Поєднання» (*Zusammenlegung*) мовного **Я** з **Воно** говірки може згодом проєктуватись на інші мовні системи, як-от на стандартну³⁶.

Розгляньмо тепер мовне **Я** у двох парах стосунку **Я-Ти** й **Я-Воно**, адже це дасть змогу виявити стосунок до стандартної мови / говірки на базовому рівні. Зокрема, в стосунку **Я-Ти Я** – особа, що «усвідомлює себе як суб'єктивність», а в стосунку **Я-Воно** – «самовластива істота» (*Eigenwesen*), яка бачить себе як суб'єкт³⁷. «Самовластива істота» постає внаслідок протиставлення (*es sich gegen andere Eigenwesen absetzt*) себе іншим самовластивим істотам, тоді як особа виникає через налагодження зв'язку з іншими особами³⁸. Якщо суб'єктивність мовця, вірогідно, розростається в періоді становлення та формування особистості, то суб'єкт – у діяльнісному та більш зрілому періоді життя.

З цим пов'язане наголошування антропонімів. За словами мовця КР 1966 р. н.³⁹, прізвище з говірковою просодією **Рибáрук** занурене в «мікрокосм», окреслений «сокровенними місцями дитинства» (Верховина, Покуття, Гуцульщина); це суб'єктивність, а **Я** виявляється як особа. Тимчасом форма **Рибару́к**, яку КР визначає як належну Україні загалом, входить у стрижень його «макрокосму»; це образ **Я** як «самовластивої істоти» та усвідомлення себе суб'єктом. Разом із тим мовець ідентифікує себе з обома варіантами. Можлива, проте, й обернена позиція. Згідно з нею, **Я** приймає себе суб'єктом у **Рибáрук**, а суб'єктивністю – у формі **Рибару́к**. Так, ПР 1996 р. н. пояснює: «Мені ближче **Рибару́к**, бо коли я пішла вчитися до Львова, там всі казали Рибару́к. А цей період пов'язаний зі становленням особистості. І коли тут кажуть **Рибáрук** – добре, але я знаю, що я **Рибару́к**».

З особою й самовластивою істотою пов'язана дійсність, у якій вони перебувають. Якщо дійсність «засадничого слова **Я-Ти**», за словами Бубера, витікає з «природної пов'язаності» (*Verbundenheit*), то дійсність «засадничого слова **Я-Воно** – із природної віддаленості» (*Abgehobenheit*)⁴⁰. Що перше, що друге залежить від рецепції. Мовець може вільно послуговуватися стандартною мовою, а криворівнянську говірку чути щодня та спілкуватися нею лише в окремих ситуаціях; при цьому реальність його засадничого слова **Я-Ти** буде прив'язана до говірки. Аналогічні процеси можна спостерегти й за умови вільного спілкування говіркою.

³⁵ Див. П. Плитка-Горицвіт, *Приціланівска Настуня: До народної старини*, у III т., Криворівня [архів] 1972.

³⁶ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 22; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 53.

³⁷ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 60; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 110.

³⁸ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 61; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 110.

³⁹ Народжений у Верховині, 26 років проживає в Криворівні.

⁴⁰ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 25; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 56.

Інакшою є дійсність засадничого слова **Я-Воно** для мовця говірки. Засадниче слово **Я-Воно** ґрунтується на пропусканні світу стандартної мови крізь досвід, у чому немає жодної співучасті, адже стосунки між досвідчувачем і світом складаються так, що світ байдуже «дає змогу себе досвідчувати», а досвід жодним чином не стосується досягнутого досвідом⁴¹. Світ речей стандартної мови хоч є надійним, але «первісно чужим» для мовця говірки⁴², пор.: «Якби я себе опишував, я б використав діалект. Деякі моменти потребують правильних слів. Я думаю – і в мене в голові: «Я би хотів собі заговорити “ткої”» (УШ, 1998 р. н.).

Мовцю криворівнянської говірки складно жити без стандартного варіанту, «але хто живе лишень» із ним, той перестає бути мовцем говірки⁴³. Природно зберігати стосунок до обох мовних систем. Мовець КМ 1952 р. н.⁴⁴ коментує:

Я не володію українською літературною мовою. Якщо треба нею розмовляти, я дуже довго думаю, як сказати. У літературному середовищі я слухаю... Мені дуже приємно, що чисто звучить⁴⁵ українська літературна мова, адже зцементувати Україну (аби Україна була цілісною) може тільки українська літературна мов.

І навпаки – руйнівним є збереження стосунку до обох мовних систем у засадничому слові **Я-Воно** за умови, що **Воно** поглинає мовне **Я**⁴⁶. У таких випадках мовець не ладен ототожнити себе ні з одним із мовних середовищ. Це символ «смерті» мовної свідомості.

Засадничі слова – про природне. Інтерв'ю показали, що опанувати стандартну мову для частини мовців може означати вибитися з природного розвитку, і в цьому – розмивання реальності засадничих слів, бо не всупереч природному, а згідно з природним, яке передбачає або поєднання, або відокремлення. Прикметно, що коли дійсність засадничих слів цільна, як у КР 1966 р. н., тоді розпорошення реальності з боку інших мовців не може не викликати спротиву: «Тобто якщо по-гуцульски, то вже не по-вихованому!? Значить, ця дитина нормально розвивалася, а цю виховали...».

Дійсність засадничого слова не може існувати без стосунку. Згідно з аналізом, мовний «світ стосунку» (*die Welt der Beziehung*), створений засадничим словом **Я-Ти**, суттєво позначається на взаємодії мовців із їхньою говіркою⁴⁷. У світі стосунку (взаємності) все проходить крізь усе, він неоглядний⁴⁸. Тут усе «спів-

⁴¹ М. Buber, *Ich und Du*..., S. 6; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 29.

⁴² М. Buber, *Ich und Du*..., S. 32; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 66-67.

⁴³ М. Buber, *Ich und Du*..., S. 34; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 71.

⁴⁴ Народжений у с. Зелене, 46 років проживає в Криворівні.

⁴⁵ Мовець вводить діалектну лексему в дискурс, ведений українською стандартною мовою.

⁴⁶ М. Buber, *Ich und Du*..., S. 44; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 86.

⁴⁷ М. Buber, *Ich und Du*..., S. 6; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 29.

⁴⁸ М. Buber, *Ich und Du*..., S. 32; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 68.

-міститься», є цілісним, нерозкладним для досвідчення чи опису, а говірка не мислиться щодо речей і не є річчю: мовець реалізовує говірку в мовленні, а не описує її⁴⁹, категоріальне розуміння говірки з'являється пізніше: «Я почав думати про діалект, коли прочитав Содомори **Під чужою тінню й Наодинці зі словом**. А наступний важливий момент для мене був – міжнародна конференція діалектологів. Аж тоді зрозумів, що таке діалект» (КР 1966 р. н.).

Переклад – один із способів перебування **Я** уві **Воно**. Щойно мовці говірки вступають у стосунок зі стандартною мовою, вони перекладають, аж доки не навчаться перемикаєти коди автоматично. Про це свідчать інтерв'ю. Наприклад, для УШ 1998 р. н. звично формувати англійське стандартне висловлювання через українське стандартне, а останнє, своєю чергою, – крізь говіркове. Завдяки перекладу мовне **Я** потрапляє в досвідчування світу речей, пізнання зовнішніх та внутрішніх властивостей (**сума властивостей**) обох мовних систем, дослідження просторового, часового й причинового взаємозв'язку в синтаксичних структурах⁵⁰. Аналіз і «розмежування» спричинені доглибним бажанням «притупити» (*abstumpfen*) для себе «таїну смерті» слова – насамперед говіркового⁵¹.

Підсумовуючи, можна ствердити, що для мовців криворівнянської говірки рідна говірка передбачає здебільшого **Я-Ти**-стосунок, тоді як стандартна мова – **Я-Воно**-стосунок.

Українська стандартна мова й криворівнянська говірка

Вкладання мовного сприйняття в межі засадничих слів **Я-Ти** / **Я-Воно** дозволяє розглянути функції стандартної мови й говірки з погляду філософії діалогу. У цьому параграфі ми відштовхуємося від стосунків окремого мовця у його (не)свідомості з обома мовними системами, намагаючись дійти до більш загальних висновків щодо їхньої взаємодії. Насамперед буде окреслено криворівнянську говірку та її сприйняття в контексті національної мови. Відтак, ми зосередимося на особливостях стандартної мови у зв'язку з говірками, можливому внутрішньому конфлікту зі стандартною мовою / рідною говіркою та згадаємо про відчуження від говірки, спричинене деякими історичними чинниками.

Говірку як **Ти** неможливо досвідчити, до неї можна діткнутися, сприйнявши її без будь-яких конотацій усім своїм єством; про неї знають усе й вже «нічого окремого» (*nichts Einzelnes*)⁵². Тому між мовним **Я** й говірковим **Ти** «немає жодної поняттєвості, жодного попереднього знання й жодної фантазії»; «не стоїть жодної мети, жодного жадання і жодного випередження»⁵³. У вірші *Свого нилишіймси* (sic!) Плитки-Горицвіт йдеться про власний мовний простір, вільний

⁴⁹ M. Buber, *Ich und Du...*, S. 8; M. Бубер, *Я і Ти...*, с. 32-33.

⁵⁰ M. Buber, *Ich und Du...*, S. 5, 30; M. Бубер, *Я і Ти...*, с. 28-64.

⁵¹ M. Buber, *Ich und Du...*, S. 5; M. Бубер, *Я і Ти...*, с. 28.

⁵² M. Buber, *Ich und Du...*, S. 11; M. Бубер, *Я і Ти...*, с. 37.

⁵³ M. Buber, *Ich und Du...*, S. 12; M. Бубер, *Я і Ти...*, с. 38.

від впливів зовнішнього світу: «То вже шо кому до Мови / Нашего покрою?»⁵⁴. У цьому рядку причиновість не має значення, а взаємодія **Я** з говіркою (**Ти**) проявлена через свободу⁵⁵. Це своєрідна «кульмінація» їхньої розмови, адже у вірші **Я-Ти**-діалог переплетений із **Я-Воно**-діалогом, наповненим причиновістю та обрамленим дидактичною настроєвістю: «Любім свою РІДНУ МО-ВУ / ласкаву та милу! / Бо ця мова з Гуцулами / Тут си НАРОДИЛА! / Наша Мова – це Бриндушке⁵⁶, / Шо си розцвітают / У плаїках полоницкєх, / Тай весну вслав'єют! / То вже шо кому до Мови / Нашего покрою? / Єк нас вчіла Стари-нечька⁵⁷, – / Сповчюймо їх волю!»⁵⁸.

На запитання, чи для ПР 1996 р. н. гуцульська є діалектом, звучить така відповідь:

Для мене це домашня мова. Я розумію, що це діалект, але для мене це моя криворівнянська мова, і я тільки в Криворівні можу нею говорити, бо тільки тут мене зрозуміють. Та й шо, як я скажу у Львові «генди». Та й шо «генди», чи «гезди». Ну, та й їм то попри мешти: шо моє «гезди», шо моє «генди»! Ну, а тут ти просто собі розслабляєшся і є такою, якою ти є.

Цю ж логіку проводить і УШ 1998 р. н.:

Домашня мова більше для мене пояснює те, що і як я говорю. Слово «діалект» – точно не пояснення того, як я розмовляю, коли інший дивиться на мене»,

а відтак

«діалект – це домашня мова, просто буденна річ, яку я знаю, що можу використовувати вдома. І знаю, що мене зрозуміють.

Характеристика криворівнянської говірки як мови хатнього вжитку виходить із формули: що сильнішим у «двоїстості» мовного **Я** «є **Я** засадничого слова **Я-Ти**»⁵⁹, то інтимнішим стає сприйняття говірки.

Для Плитки-Горицвіт почуття любові стається в стосунку з говіркою та з національною мовою та справджується між **Я** і **Ти**, тобто в **Ти**-мові⁶⁰:

⁵⁴ П. Плитка-Горицвіт, *Старовіцкі повісторькє*, Косів 2008, с. 96.

⁵⁵ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 59-60; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 93-95.

⁵⁶ Гуц. *бриндуша (бриндуші) // бриндушка «шафран»; бриндушковий «фіолетовий, фіалковий» (Гуцульські говірки. Короткий словник, ред. Я. Закревська, Львів 1997, с. 29).*

⁵⁷ Гуц. *стариня «батьки» (J. Janów, Słownik huculski..., s. 218).*

⁵⁸ П. Плитка-Горицвіт, *Старовіцкі повісторькє...*, с. 96.

⁵⁹ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 63; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 114.

⁶⁰ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 77; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 135.

Люб'ю тебе бесідочко рідного покрою.

По гуцулське я співаю –

Так ек и говорю

Пелюсточку свою рідну

Я ни понижею!

То корінець предідівскей

Ним си величєю!

Най си квітка впелюстее –

Мова українцка!

Народністю прослав'єйси –

Струминочко гірська⁶¹.

Запереченням відстані до стандартної мови Плитка-Горицвіт перетворює ієрархічну вертикаль **говірка-стандартна мова** в постійну пульсацію перевтілених форм і змістів, де говірка й стандартна мова ледь не рівноцінні у своєму існуванні одна до одної. Існування української національної мови має говіркову доконечність так само, як й існування стандартної мови; національна мова не **гра**, а **доля** говірки⁶². З цим поглядом суголосна думка німецького славіста Петера Рейдера, згідно з якою субстандартні форми на зразок діалекту, соціолекту та говірної мови (*die Umgangssprache*), і стандартний варіант постійно взаємодіють, причому одночасно в обох напрямках⁶³. Власне, мова «незмінно проявляється через свої діалекти, а розмовляти мовою означає розмовляти певним діалектом цієї мови»⁶⁴.

Подібна ідея щодо стосунку до національної мови супроводжує висловлювання КР 1966 р. н.: «Літературна мова – це момент самоідентифікації і самоствердження для нас всіх разом, для мене як частинки української спільноти». Як і Плитка-Горицвіт, КР не бачить суворої вертикалі між стандартною формою і говіркою, але, на відміну від письменниці, він заглиблюється у **Ти**-говірку немовно. Тимчасом його криворівнянська бесіда, до якої він докладає зусилля, є формою перебування **Я** у **Воно**: «Я не можу довго говорити тільки гуцульськими словами, я не володію цим, але мені приємно». Звісно, серед розшифрованих інтерв'ю подибуємо й центрову ієрархічну модель без зворотного зв'язку. Згідно з нею, говірка – плацдарм живлення стандартної мови: «Має бути українська літературна мова як основа, як щось недоторкане, де зміни не відбуваються абияк. А діалекти мали би бути як першоджерела, де певні слова стають літературною нормою» (КМ 1952 р. н.).

Ми звикли до того, що мовець діалекту у своїй свідомості має буцімто різко протистояти стандартній мові, але це не зовсім так. Тексти інтерв'ю й творів Плитки-Горицвіт свідчать, що стандартна мова «живе» в мовцях говірки «як

⁶¹ П. Плитка-Горицвіт, *Ой потоке-струминочкє. Співанкє*, Криворівня [архів] 1988, с. 4.

⁶² М. Buber, *Ich und Du...*, S. 78; М. Бубер, *Я і Tu...*, с. 137.

⁶³ P. Rehder, *Standardsprache: Versuch eines dreistufigen Modells*, "Die Welt der Slaven" 1995, № 40, S. 354.

⁶⁴ W. Wolfram, N. Schilling, *American English. Dialects and Variation*, Wiley Blackwell 2016, p. 2.

уявлення так само», як вони живуть у ній⁶⁵. Проте саме тому стандартна мова таки не в мовцях, як і вони не в ній: мова й вони «є взаємно прилучені» (*wechselseitig einbezogen*)⁶⁶. Тут є **говірка, а там стандартна мова; говірка в стандартній мові і стандартна мова в говірці** – це різновиди підходів у межах Воно-мови, а збагнути все в **Ти** означає не розмежовувати, тобто віддавати стандартній мові її право й її істину, не схоплювати нічого поруч із говіркою, а все в ній⁶⁷. У такому разі гострий конфлікт зі стандартною мовою не зав'язується. За ілюстрацію до цієї тези може правити поезія Плитки-Горицвіт. Опорною темою віршів цієї авторки є Карпати як **рідна стороночъка**, яка для неї – світ краси і безпеки. Підхоплена цим полем, авторка вживає гуцульську говірку й образність, неначе вивільняючись від світу стандартної мови. Стосунок до говірки усуває мисленнєве протиріччя «говірка-стандартна мова», що одночасно дозволяє авторці легше втрапити у світові мотиви, які єднають її вірші з українською класикою, писаною стандартною мовою. Однак годі думати, що між цими етапами є послідовність. Радше – вони відбуваються рівночасно, інтегровано. Як наслідок, мотиви повернення додому («В РІДНІЙ КАРПАТИ»⁶⁸), творчості як розради, ушляхетнення мислення через природу, невловності спогаду-мрії, вивільняючи Плитку-Горицвіт від стандартної мови, повертають її до неї та стають спільними для віршів гуцульською говіркою та українською стандартною мовою⁶⁹.

Постання стандартної мови та її **скасування** відбуваються не в мовці, однак і не поза ним; вони відсутні, вони повсякчас є, пов'язані, зокрема, з мовцем, його життям, рішенням, справою⁷⁰. Постання залежить не від того, чи «стверджує» мовець говірки стандартну мову у своїй душі, чи «заперечує», а від того, як він проєктує «ставлення своєї душі» до стандартної мови на дійсне життя, що «впливає на світ»⁷¹. Це повсякчасні зустрічі: «За українську завжди воював. Вихований на київських бардах. Там і почав говорити літературною» (КР 1966 р. н.). Легко впізнати в цьому й соціолінгвістичний підхід, згідно з яким стандартизація мови залежить від активної участі групи мовців, яка прагне й готова плекати свою мову⁷².

⁶⁵ M. Buber, *Ich und Du*..., S. 89; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 153.

⁶⁶ M. Buber, *Ich und Du*..., S. 89; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 153.

⁶⁷ M. Buber, *Ich und Du*..., S. 75; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 132.

⁶⁸ П. Плитка-Горицвіт, *Чуєш брате мій... Поезія болюча. 1944-1945 рр. Там у Спасску... 1950-1954 рр. (Казахська РСР)*, Львів 2019, с. 94.

⁶⁹ П. Плитка-Горицвіт, *Ой потоке-струминочъке. Співанке*, Криворівня [архів] 1988; П. Плитка-Горицвіт, *З мріями юности*, Косів 2017; П. Плитка-Горицвіт, *Рідна моя стороно: Співанке*, Косів 2017; П. Плитка-Горицвіт, *Доки гориш моя іскро. Триптих*, Львів 2019; П. Плитка-Горицвіт, *Світе мій. Поезія*, Львів 2019; П. Плитка-Горицвіт, *Чуєш брате мій... Поезія болюча. 1944-1945 рр. Там у Спасску... 1950-1954 рр. (Казахська РСР)*, Львів 2019.

⁷⁰ M. Buber, *Ich und Du*..., S. 90; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 154.

⁷¹ M. Buber, *Ich und Du*..., S. 90; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 154.

⁷² P.L. Garvin, *A conceptual framework for the study of language standardization*, "International Journal of the Sociology of Language" 1993, № 100/101, p. 45.

Мовці, яким відома стандартна мова, «ніколи» не споглядають (*schauen*) говірку без стандартної мови, а бачать стандартну мову в говірці; акт споглядання будує вічний образ Говірки⁷³. «Образ також є змішанням» говірки й стандартної мови, «він знову й знову» оприявлюється «з сутності», «яка продовжує жити» в стосунку⁷⁴. В уяві українського мовця образ гірських реалій найбільш органічно розкриється через локальні атрибути (елементи побуту, в яких мислить себе суб'єкт) та говір, як-от: «А найдушше люб'ю гори / В осени в кольорі / То ліжничке⁷⁵-витиканці / Ишше й коверцові⁷⁶. / То бисашке⁷⁷, то тайстерке⁷⁸ / Вуставке⁷⁹, попрушке⁸⁰ / То кожушке-єрованці⁸¹ / Верхє нашє пишні!»⁸². У написаному стандартною мовою вірші «Моя “Кічірино”...» Плитка-Горицвіт оцінює образ пагорба як чужий для його естетики («зайшлий» з іншого дискурсу), лапкуючи слово *Кічірино*. Правда, лише в назві – далі потреба в цьому зникає: «Як ти весну зустрічаєш? / Чи ще молодишся? / Кічірино – Кечірашко... / Нераз мені снишся»⁸³. Суттєвою деталлю є те, що **Кічірина**⁸⁴ – топонім, а не загальна назва, а отже, засадничо не потребує додаткових орфографічних засобів. Можливо, авторка не свідомо того. Зрештою, її жест суто суб'єктивний і відбиває інстинктивне розмежування мовного **Я-Ти** і **Я-Воно** стосунку через образи, утворювані в говірковому середовищі.

Ми «перетворюємо» говірку на стандартну мову в згоді «з нашим єством»⁸⁵. Важливо, що вийти на зустріч із говіркою мовцю дано «як особі», а не як самовластивій істоті⁸⁶. Попри те, що мовці не можуть назавжди закріпити

⁷³ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 113; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 188.

⁷⁴ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 113; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 188.

⁷⁵ *Ліжничке*, мн., зменш.-пестл.; пор. гуц. *ліжник* (*лижник*) «домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком» (*Гуцульські говірки. Короткий словник...*, с. 113).

⁷⁶ Гуц. *коверцовий* «килимковий» (*Гуцульські говірки. Короткий словник...*, с. 98).

⁷⁷ *Бисашке*, зменш.-пестл.; пор. гуц. *бесаги* «дві торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече» (*Гуцульські говірки. Короткий словник...*, с. 24).

⁷⁸ *Тайстерке*, мн., зменш.-пестл.; пор. гуц. *тайстра* (*трайстра*) «полотняна або вовняна торбина, яку носять через плече (перев. для харчів)» (*Гуцульські говірки. Короткий словник...*, с. 180).

⁷⁹ *Вуставке*, мн. до гуц. *вуставка* (*установка*) «вишита смуга, вставлена на плечах або руках жіночої сорочки» (*Гуцульські говірки. Короткий словник...*, с. 42).

⁸⁰ *Попрушке*, мн. до гуц. *попрушка* (*попрушка*) «тканий пояс з кольорової шерсті» (*Гуцульські говірки. Короткий словник...*, с. 155, 104).

⁸¹ *Єрованець*; пор. гуц. *єрка* «річна вівця до окоту; молода вівця» (*Гуцульські говірки. Короткий словник...*, с. 67).

⁸² П. Плитка-Горицвіт, *Світе мій. Поезія...*, с. 134-136.

⁸³ Там само, с. 180-182.

⁸⁴ Власна назва пагорба, «на якому колись стояла хата її [Плитки-Горицвіт, – О. Л.] батьків» (там же, с. 182); пор. гуц. *кичера* (*кечера*) «гора; стрімка гора, поросла лісом (крім вершини)» (*Гуцульські говірки. Короткий словник...*, с. 94).

⁸⁵ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 108; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 180.

⁸⁶ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 109-110; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 183.

сформований із говіркою «чистий стосунок», вони можуть щоразу проявляти його через дію, тобто реалізувати (*verwirklichen*) говірку «у світі»⁸⁷. Тут, очевидно, можна розглядати й спілкування говіркою, й написання чи озвучення художнього говіркового тексту, й навіть цільове звернення до говірки: «Я свідомо використовував Парасчині тексти, щоби нагадати нам, що ми гуцули. Борючись з алкоголізмом, я використовував Параску» [Плитку-Горицвіт, – О. Л.]. «Для мене це було дуже важливо – і я говорив гуцульськими Парасчиними словами» (КР 1966 р. н.). До того ж (авдіо)література місцевою говіркою (що для її мовців має естетичне значення⁸⁸), може якраз свідчити про коло оновлення, адже кожна говірка, перефразовуючи Бубера, має «обертатися на лялечку» стандартної мови, «щоб знову наново окрилитися» (*wieder neu sich zu beflügeln*)⁸⁹. Цей процес відбувається доти, доки свідомість мовця ладна розмежовувати діалект і стандартну мову, але щойно така опозиція зникає, діалект нівелюється⁹⁰.

Говірки охоплюють стандартну мову, але не є нею⁹¹. «Якщо залишитися» в стандартній мові, можна натрапити на елементи говірки, проте якщо вийти з мегатексту стандартної мови, говірки не побачити цілісно⁹². Почуття ПР 1996 р. н. до криворівнянської говірки й стандартної мови різняться за силою вияву: «Літературна рідна, а гуцульська рідніша. Це як те, що ми любимо людей за стани, які з ними проживаємо. Гуцульська – мова, якою говорять мої батьки, баба, дідо, рідні, друзі, люди, з якими я виросла, які є навколо мене. Гуцульська – це вдома, а українська – це там, де знають українську». Для ПР насправді не існує пошуку говірки, бо немає нічого, де її не можна було б віднайти⁹³. Це судження також доречне, якщо мислити про говірку метафізично, з великої літери. Відтак, Говірку не увігати «в міру й межу, навіть у міру безмірного й межу необмеженого»⁹⁴. У своїй сутності її неможливо пізнати як деякий набір чи суму властивостей, навіть як безмежну суму «піднесених до трансцендентного властивостей»; Говірку не віднайти ні в стандартній мові, ні поза нею, оскільки Вона не може бути пізнаною, пропущеною через досвід чи мислення, якщо вбачаємо в Говірці «вічне Ти» (*das ewige Du*)⁹⁵. Сенса окремої говірки не вдовольниться, допоки не знайде нескінченної говірки, яку можна «промовити» й годі «висловити»⁹⁶.

⁸⁷ М. Buber, *Ich und Du*..., S. 110; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 183-184.

⁸⁸ П. Гриценко, *Диалекты в современной языковой ситуации Украины*..., с. 27.

⁸⁹ М. Buber, *Ich und Du*..., S. 95-96; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 162.

⁹⁰ П. Гриценко, *Диалекты в современной языковой ситуации Украины*..., с. 20.

⁹¹ М. Buber, *Ich und Du*..., S. 91; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 155.

⁹² М. Buber, *Ich und Du*..., S. 75; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 132.

⁹³ М. Buber, *Ich und Du*..., S. 76; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 133.

⁹⁴ М. Buber, *Ich und Du*..., S. 108; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 180.

⁹⁵ М. Buber, *Ich und Du*..., S. 108; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 180.

⁹⁶ М. Buber, *Ich und Du*..., S. 76; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 134.

Цей спосіб сприйняття Говірки в простішій формі можна вгадати і в тому, що мовець, котрому відома Говірка й, найімовірніше, її «далечинь», не відчуває позбавлення «присутності»⁹⁷. У стосунку до Говірки проявляються «безумовна винятковість і безумовна прилученість», які є одно, тоді все перебуває в ній⁹⁸. В ідеальному стосунку рідна говірка в її мовцеві охоплює його самість⁹⁹, не бувши нею, а мовцеве «обмежене пізнання» безмежно відбувається як пізнання¹⁰⁰. «Місце народження-творчість-мова» – ланцюжок, яким Плитка-Горицвіт визначає самість авторів. Тому якщо Лесю Українку письменниця називає *волинською квіткою*, то себе описує як ту, що «ГУЦУЛКА З ГОРИЙ»¹⁰¹, підписуючись під низкою текстів «Параска Плитка-Горицвіт *Самобутна*» – стисла формула, що на її дешифрування, одначе, натрапляємо в «Старовіцких повісторьках». Так, самобутність Плитки-Горицвіт карбована гуцульськістю: «...Що припишнювало цес Народ Гірскей – САМОБУТНИХ ГУЦУЛІВ...»¹⁰². Ця романтична візія мала б також пояснювати її псевдонім *Горицвіт*, що відчитувався б як «квітка з горий».

Світ говірки не має пов'язаності *Zusammenhang* в просторі й часі та, на відміну від світу стандартної мови, має свою пов'язаність у вічній говірці¹⁰³. Говірка може просякати й перетворювати світ стандартної мови на менш відчужений для мовця говірки¹⁰⁴, що, власне, відбувається у творах Плитки-Горицвіт – це є питання про особливості діалектного синтаксису, лексики й морфології: «Доки будеш творча іскро / Мене збавляти. / Дотів буду з свого серця / Віршопис точити»¹⁰⁵. Однак насправді говірка «охоплює» мовне *Я* й живе в ньому, хоча воно не містить її «в собі», а взаємодіє з нею, коли в ньому вже «ніщо не промовляє»¹⁰⁶. Це мало б означати, що прямий конфлікт із криворівнянською говіркою неможливий. Але як тоді відбувається відштовхування говірки?

Щоб відповісти на це питання, варто бодай побіжно звернутися до мовної політики СРСР. Несприйняття криворівнянської говірки, як і решти гуцульських говірок з боку влади, коли в суспільстві утверджувалося «різко негативне ставлення до говорів» і позитивне – до позбавленого діалектних впливів стандартного ідіому¹⁰⁷, відчувувало мовця говірки від діалогу **Я-Ти**, а отже, об'єктивізу-

⁹⁷ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 95; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 161.

⁹⁸ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 95; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 161.

⁹⁹ У Бубера самість – це те, «що мислить себе» в суб'єкті (М. Buber, *Ich und Du...*, S. 77; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 134).

¹⁰⁰ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 95; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 162.

¹⁰¹ П. Плитка-Горицвіт, *Чуєш брате мій... Поезія болюча. 1944-1945 рр. Там у Спасску... 1950-1954 рр. (Казахська РСР)*, Львів 2019, с. 63.

¹⁰² П. Плитка-Горицвіт, *Старовіцкі повісторьке*, Косів 2008, с. 94.

¹⁰³ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 96; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 162-163.

¹⁰⁴ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 96; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 163.

¹⁰⁵ П. Плитка-Горицвіт, *Доки гориш моя іскро. Триптих*, Львів 2019, с. 19.

¹⁰⁶ М. Buber, *Ich und Du...*, S. 100; М. Бубер, *Я і Ти...*, с. 169.

¹⁰⁷ П. Гриценко, *Диалекты в современной языковой ситуации Украины...*, с. 21.

вало говірку (площина **Я-Воно**)¹⁰⁸: «Вихідці від нас намагалися розмовляти літературною мовою, але деколи проскакувало, тоді брали на кпини. Часто насміхалися над “приїхати”, замість “приїжджати”. Було неприємно, але я занадто не переживав, хоча старався того не вживати більше» (ГЛ 1950 р. н.). Віддалення від говірки супроводжується потребою проартикулювати вибір на користь стандартної мови та підкреслити свою перевагу: «*Діда Иванчика*¹⁰⁹ читаю легко, хоч я користуюся літературною мовою. А коли записую співанки, іноді бачу, що той, хто користується гуцульською говіркою, прибагає не так» (БЗ 1953¹¹⁰ р. н.). Крізь зовнішнє обрамлення тут, вочевидь, прозирає виправдання, за яким криється почуття провини.

ГЛ 1950 р. н. зауважує, що за останні сімдесят років ставлення до говірки змінилося «від повної заборони до того, щоб увести курс гуцульської говірки. Якщо зараз в учнів проскакує говірка, то ніхто з вчителів не заперечує». ВБ 2006 р. н. потверджує, що українською стандартною мовою читають лише предмети «Українська мова» й «Українська література», тоді як на інших уроках присутня говірка. Самі учні просять вчителів розмовляти говіркою. Це великою мірою спричинено використанням криворівнянської говірки в дитячому садку (ВБ 2006 р. н.).

Можна побачити, що вживання говірки у шкільництві не провадить до відрубності від української мови або створення різновиду стандартної мови на ґрунті гуцульського говору, як це трапилося, скажімо, у випадку русинської мови, що взяла за основу південнолемківський та закарпатський говори¹¹¹. Йдеться радше про увагу до говірки як до органічної і невід’ємної частини «української національної мови»¹¹² та врахування особливостей мовного формування особистості в діалектному ареалі. Як наслідок, народжені в 1990-х роках не вважають себе мовцями справжньої криворівнянської говірки: «Ми вже те покоління, яке тієї маститої мови не знає. Зрештою, серед моїх однолітків хтось знає більше, хтось знає менше. Я не знаю таких слів, які знає моя мама. Але ми знаємо стандартні побутові слова: “пишли”, “горші”» (ПР 1996 р. н.).

Узагальнюючи, українська національна мова разом із криворівнянською говіркою може бути **Ти** для мовців говірки, які сприйматимуть говірку й стандартну мову в безперервному взаємному русі. Якщо простір і час визначальні для сприйняття стандартної мови хоча б із огляду на те, що її розглядають у межах кодифікації, то для сприйняття говірки важливий метафізичний зв’язок із вічною

¹⁰⁸ М. Buber, *Ich und Du*..., S. 112; М. Бубер, *Я і Ти*..., с. 186.

¹⁰⁹ Роман Петра Шекерика-Доникова, написаний гуцульським діалектом у 1930-их рр.

¹¹⁰ Народжена в с. Ясенів, близько 45 років проживає у Криворівні.

¹¹¹ В. Німчук, «Кодифікувати» нові літературні мови? *Зберегти й захистити українські говори!*, «Українська мова» 2013, № 3, с. 3-26; А. Danylenko, *How many varieties of standard Ukrainian does one need?*, “Die Welt der Slaven” 2015, № 60, р. 226.

¹¹² В. Німчук, «Кодифікувати» нові літературні мови?..., с. 23; П. Гриценко, *Диалекты в современной языковой ситуации Украины*..., с. 37-38.

Говіркою. Пронизуючи стандартну мову, говірка наближає її до мовців говірки. З другого боку, стандартна мова також впізнавана в говірці. Лише об'єктивізація може перевести говірку у сферу **Я-Воно**-стосунку.

Висновки

Ми увесь час рухаємося від **Я-Ти** до **Я-Воно**-стосунку й *vice versa*. Для мовців криворівнянської говірки, чий інтерв'ю та твори увійшли до цієї розвідки, уявлення про говірку здебільшого постає із зустрічей із **Ти**, тимчасом як уявлення про стандартну мову – із зустрічей з **Воно**. У свідомості цих мовців стандартна мова й говірка перебувають або у внутрішній діалектиці, але не у взаємовиключному протистоянні (більшість випадків), або в класичній ієрархії **говірка-стандартна мова** (меншість випадків). **Воно**-стосунок, як і **Ти**-стосунок неминуче присутній у будь-якій мовній діяльності. І якщо **Воно**-діалог виринає з усвідомлення окремих мовленнєвих елементів у вжитку, то **Ти**-діалог – з синкретизму, це цілісне проживання акту мовлення *hic et nunc* в усій його багатомірності. У різних випадках мовець може усвідомлювати говірку й стандартну мову як **Ти**, хоча може разом сприймати стандартну мову у **Воно**-стосунку, а може усвідомлювати говірку спершу як **Ти**, а тоді як **Воно** і навпаки. Таке гнучке окреслення впливає з мінливої природи індивідів, що схильні змінювати свій підхід у часі, але при цьому засадничо зберігати одну з моделей стосунку до мови.

Як і мовці, дослідники, об'єктивізуючи говірку, також можуть потрапляти в тенета примарного зміцнення, за висловленням Бубера¹¹³. Коли говірка стає об'єктом діалектного словника чи наукової розвідки, впевненість дослідника перероджується на послідовність пошуківця «користі»: є говірка, яка не дозволить, аби з нею щось трапилося¹¹⁴. Суб'єктивізація («одушевлення») говірки – другий непевний полюс, який загрожує романтизацією дійсності, вивищенням одного говору над іншими поза об'єктивними лінгвальними й позалінгвальними чинниками¹¹⁵. Досконалий підхід – маневрувати між об'єктивністю й суб'єктивністю, намагаючись утримати в стосунку **Я-Ти** з говірками, з якими ми як дослідники взаємодіємо. Інше питання, яке, щоправда, потребує окремого дослідження, чи це дійсно можливо.

¹¹³ M. Buber, *Ich und Du*..., S. 114; M. Buber, *Я і Ти*..., с. 189.

¹¹⁴ M. Buber, *Ich und Du*..., S. 109; M. Buber, *Я і Ти*..., с. 182.

¹¹⁵ M. Buber, *Ich und Du*..., S. 114; M. Buber, *Я і Ти*..., с. 189.

References

- Assman A., *Prostory spohadu*, per. K. Dmytrenko, L. Doronicheva, O. Yudin, Kyiv 2012.
- Auty R., *Literary language and literary dialect in medieval and early modern Slavonic literatures*, "Slavonic and east European Review" 1978, № 56 (2).
- Buber M., *Ich und Du*, Heidelberg 1983.
- Buber M., *Ya i Ty. Shlyakh lyudyny za khasyds'kym vchennyam*, per. z nim. V. Terlets'koho, N. Sprynchan, Kyiv 2012.
- Danylenko A., *How many varieties of standard Ukrainian does one need?*, "Die Welt der Slaven" 2015, № 60.
- Dyka L., *Do pytannya pro identychnist' polishchukiv*, «Mova: klasychne – moderne – postmoderne» 2016.
- Garvin P.L., *A conceptual framework for the study of language standardization*, "International Journal of the Sociology of Language" 1993, № 100/101.
- Gritsenko P., *Dialekty v sovremennoy yazykovoy situatsii Ukrainy*, «Issledovaniya po slavyanskoy dialektologii» 2012, № 15.
- Havránek B., *On comparative structural studies of Slavic standard languages*, "Travaux Linguistiques de Prague" 1964, № 1.
- Hutsul's'ki hovirky. Korotkyy slovnyk*, vidp. red. Ya. Zakrevs'ka, L'viv 1997.
- Janów J., *Słownik huculski*, opracował i przygotował do druku J. Rieger, Kraków 2001.
- Kobylyans'ky B., *Dialekt i literaturna mova*, Kyiv 1960.
- Malakhov V., *Dekil'ka sliv pro dialoh i filosofiyu dialohu*, [v:] Ya. Klochovs'ky, *Filosofiya dialohu*, Kyiv 2013.
- Malakhov V., *Shlyakhamy Bubera*, [v:] M. Buber, *Ya i Ty. Shlyakh lyudyny za khasyds'kym vchennyam*, per. z nim. V. Terlets'koho, N. Sprynchan, Kyiv 2012.
- Matviyas I., *Ukrayins'ka literaturna mova i terytorial'ni dialekty v yikh vzayemodiyi na riznykh istorychnykh etapakh*, [v:] *Ukrayins'ka literaturna mova v yiyi vzayemodiyi z terytorial'nymy dialektamy*, Kyiv 1977.
- Midyanka P., Fedorak N., Zelenchuk V., *Karpaty na tr'okh*, Brustury 2016.
- Mortuorum ecclesiae parochialis, Kryworównia 1884-1939*, tomus IV.
- Nazarova T., *Deyaki pytannya typolohiyi zv'yazkiv literaturnoyi movy i dialektiv*, [v:] *Ukrayins'ka literaturna mova v yiyi vzayemodiyi z terytorial'nymy dialektamy*, Kyiv 1977.
- Nimchuk V., «Kodyfikuvaty» novi literaturni movy? Zberehty y zakhystyty ukrayins'ki hovory!, «Ukrayins'ka mova» 2013, № 3.
- Plytka-Horytsvit P., *Chuyesh brate miy... Poeziya bolyucha. 1944-1945 rr. Tam u Spassku... 1950-1954 rr. (Kazakhs'ka RSR)*, L'viv 2019.
- Plytka-Horytsvit P., *Doky horysh moya iskro: Tryptykh*, L'viv 2019.
- Plytka-Horytsvit P., *Myla knyzhechka... (z naymolodshykh rokiv moyikh)*, Ivano-Frankivs'k 2005.
- Plytka-Horytsvit P., *Oy potoky-strumynoch'kye. Spivankye*, Kryvorivnya [arkhiv] 1988.
- Plytka-Horytsvit P., *Prysilanivska Nastunya. Do narodnoyi staryny* [u III t.], Kryvorivnya [arkhiv] [1972].
- Plytka-Horytsvit P., *Ridna moya storono. Spivankye*, Kosiv 2017.
- Plytka-Horytsvit P., *Rizdv'yena kolida u seli Kryvorivnya*, L'viv 2014.
- Plytka-Horytsvit P., *Starovitski povistor'kye*, Kosiv 2008.
- Plytka-Horytsvit P., *Svite miy. Poeziya*, L'viv 2019.

- Plytka-Horytsvit P., *Z mriyamy yunosty*, Kosiv 2017.
- Rehder P., *Standardsprache: Versuch eines dreistufigen Modells*, “Die Welt der Slaven” 1995, № 40.
- Rieger J., *Huculskie nazwy miesięcy w zapisach terenowych Jana Janowa z lat 1936-1938 (w związku z podziałami Huculszczyzny)*, „Slavia Orientalis” 2014, t. LXIII, № 1.
- Selihey P., *Movna svidomist': struktura, typolohiya, vykhovannya*, Kyiv 2012.
- Sherekh Yu., *Tak bulo, chy tak malo buty?*, [v:] Yu. Sherekh, *Porohy i zaporizhzhya*, Kharkiv 1998, t. 1.
- Slovnyk ukrayins'koyi movy*, Kyiv 1970, t. 1.
- Wolfram W., Schilling N., *American English. Dialects and Variation*, Wiley Blackwell 2016.
- Zelenchuk I., *Uchast' aktoriv-amatoriv Hutsul'shchyny u stvorenni fil'mu “Tini zabutykh predkiv”*, [v:] “Tini zabutykh predkiv”: *pohlyad cherez pivstolittya*, uporyad., nauk. red. L. Bryukhovets'ka, Kyiv: Kyievo-Mohylyans'ka akademiya 2018.

ПРО АВТОРА

Оксана Ярославівна Лебедівна – аспірант, Національний університет «Києво-Могилянська академія». **Публікації: статті:** *The Fourth Palatalization of Velars in Southwest Ukrainian: The Case of the Kryvorivnja Dialect*, [in:] *Book of Abstracts. 53d Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea, 26 August – 1 September 2020*, [in:] <http://www.sle2020.eu/downloads/SLE%202020%20Book%20of%20abstracts.pdf>; *Особливості історичного розвитку ʼ в південно-західному і північному наріччях української мови*, [в:] «Магістеріум. Мовознавчі студії» 2017, Київ, № 66, с. 51-57; *Засоби вираження семантики плодючості в українському весільному обряді (на прикладі семіотем / лексем гарбуз (тиква), весільний хліб, вогонь, лисиця)*, «Мандрівець» 2016, № 4 (124), с. 10-14; *Походження і розвиток лексеми лис в історії української мови*, «Магістеріум. Мовознавчі студії» 2014, № 57, с. 44-48, Київ.

ORCID: 0000-0003-3254-0098

Email: o.lebedivna@ukma.edu.ua